

Dvořáček, Daniel

Archeologický výzkum na Staré Kouřimi v letech 1948 až 1957

Archaeologia historica. 2020, vol. 45, iss. 2, pp. 733-743

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2020-2-10>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143426>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](#)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM NA STARÉ KOUŘIMI V LETECH 1948–1957

DANIEL DVOŘÁČEK

Abstrakt: Článek stručně shrnuje archeologický výzkum Miloše Šolla na Staré Kouřimi, který probíhal v době počínajících rozsáhlých odkryvů slovanských hradišť na konci 40. let a v 50. letech 20. století. Hlavní výsledky se podařilo nedlouho po jeho ukončení uveřejnit v hojně citované monografii z roku 1966. Příliš velký rozsah terénních výzkumů v poválečné době se často odrazil v nedostatečném zpracování odkrytých situací. Nejinak je tomu pro Starou Kouřim, kde kritická revize a nové vyhodnocení představují nezbytný krok k dalšímu bádání.

Klíčová slova: hradiště – Stará Kouřim – poválečná archeologie – Miloš Šolle – raný středověk.

Archaeological research in Stará Kouřim in the years 1948–1957

Abstract: This article sums up Miloš Šolle's archaeological research in Stará Kouřim which took place in the period which marked the beginning of extensive excavations of Slavic hillforts, in the late 1940s and in the 1950s. The main results were published not long after the completion of the research, in a profusely cited monograph from 1966. However, large-scale field surveys in the post-war era often resulted in the insufficient processing of the unearthed contexts, and this also holds true for Stará Kouřim where critical revision and a new assessment constitute a necessary step for further research.

Key words: hillfort – Stará Kouřim – post-war archaeology – Miloš Šolle – early Middle Ages.

Dějiny bádání před nástupem Miloše Šolla

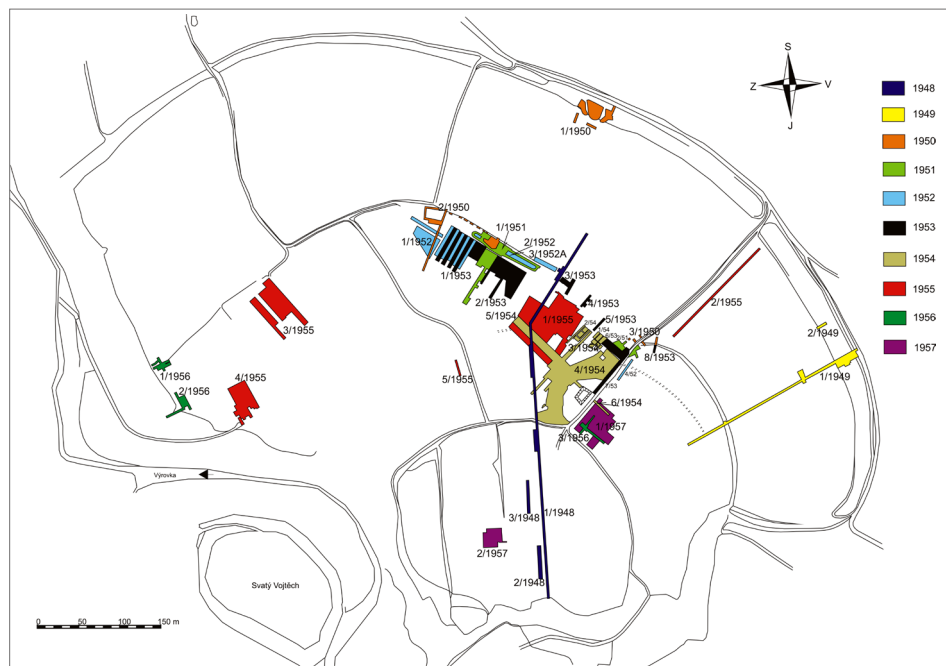
Zájem archeologů o Starou Kouřim sahá již do poloviny 19. století, kdy byla stručně zmíněna v prvním čísle *Památek archeologických* jako poloha předcházející pozdějšímu královskému městu (Zap 1854). Starou Kouřim popsal a plánkem doprovodil také konzervátor Čáslavského kraje F. Beneš (1861, 31–33). Významný badatelský počín učinil kouřimský učitel J. Kremla, který na počátku 20. století popsal a nakreslil poměrně přesné plánky opevněných útvarů na Kouřimsku¹ (1903). Při líčení Staré Kouřimi zmínil rozvážení destrukce opevnění a zasypávání příkopu, které sám pozoroval. V odstraňovaných destrukcích byly přitom nacházeny zuhelnatělé dřevěné trámy, pozůstatky původních hradebních výztuží. Z povrchového pozorování se mu podařilo identifikovat polohy dvou později zkoumaných vstupů – bránu jižní a bránu do středního areálu (Kremla 1903, 396–397). Velké množství malých výkopů ve všech třech areálech Staré Kouřimi, včetně opevnění, provedl J. L. Pič. Výsledek ho příliš neuspokojil, neboť došlo sice ke „zjištění způsobu opevnění rozlehlého hradu, ale nenalezena stopa města, z nejstarších dějin známého“ (Pič 1907, 525). Jeho pozornost se tedy obrátila na protější ostrožnu U Sv. Jiří, kde identifikoval početnější stopy po osídlení v podobě „popelišť a spálenišť domů“. Asi 17 × 7 m rozsáhlou obdélnou plochu, kde nalezl drobné kameny se zlomky malty a omítky, ztotožnil se zaniklým kostelem sv. Jiří. Celkově kouřimskou situaci vyhodnotil takto: na rozhraní pohanské a křesťanské doby koncem 9. či v první polovině 10. století Stará Kouřim lehla popelem a nebyla již více obnovena, čemuž přispěla skutečnost, že rozsáhlé opevnění nebylo možno obsadit dostatečným množstvím obránců. Po spálení Staré Kouřimi se snad na jistou dobu mohlo osídlení přesunout k poloze U Sv. Vojtěcha a poté k poloze Kouřim – sv. Jiří, kterou datoval správně do 11. a 12. století (1907, 519–528).

¹ Stará Kouřim, Radim, Ždánice, Doubravčany – Na Hradištatech, Doubravčany – Na Šancích, Hryzely, Drahobudice a Barchovice. Zmíněny byly také kostely opevněné valy – Vrčbany, Dobřichov, Žabonosy a Svojišice. Do seznamu hradišť nebyla dána Kouřim – sv. Jiří.

Archeologický výzkum Staré Kouřimi pod vedením Miloše Šolla

Po druhé světové válce byl z přímého podnětu Sboru pro výzkum slovanských hradisek zahájen rozsáhlý archeologický výzkum na Staré Kouřimi, jehož vedením byl pověřen dr. Miloš Šolle z pražského archeologického ústavu. Nejprve byl vyhotoven vrstevnicový plán, který byl předložen na pravidelné archeologické konferenci v Karlově Studánce v roce 1947 (Šolle 1966, 27). Vlastní terénní práce probíhaly v letech 1948–1957 (obr. 1).

V prvních dvou letech systematického archeologického výzkumu bylo především potřeba udělat si základní představu o charakteru osídlení a fortifikaci Staré Kouřimi. Z tohoto důvodu se nejprve položily dvě dlouhé a zároveň úzké zjišťovací sondy 1/1948 a 1/1949, které byly podle potřeby rozšiřovány nebo je doplnily menší sondy kontrolní 2 a 3/1948, 2 a 3/1949 (Šolle 1949; 1949a; 1950; 1950a; 1966, 28–29). Sonda 1/1948, dlouhá až 500 m a široká 2 m, byla vedena od jižního okraje vnitřního areálu skrz destrukci vnitřní hradby, střední areál a střední hradbu až po část vnějšího předhradí (obr. 2). S ohledem na konfiguraci opevněného prostoru se dalo očekávat hlavní ústředí slovanského hradu² ve vnitřním areálu. Většina nálezů a objektů však překvapivě náležela do období řivnáčské kultury středního eneolitu (2900–2800/2700 př. Kr.), kdy zde fungovalo

Obr. 1. Stará Kouřim – plán lokality znázorňující rozsah archeologického výzkumu 1948 až 1957. Barevně jsou od sebe odlišeny jednotlivé sezóny. Zdroj: Archiv ARÚ Praha, upraveno.

Abb. 1. Alt-Kouřim – Planskizze der Fundstelle mit Veranschaulichung des Umfang der archäologischen Grabungen 1948 bis 1957. Die einzelnen Saisons sind farblich voneinander unterschieden. Quelle: Archiv des Archäologischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Prag, bearbeitet.

2 Namísto termínu hradiště se snažím upřednostnit pojem raně středověký hrad, či zkráceně jen hrad. Tento termín byl sledován J. Bubeníkem jako nejvhodnější z hlediska historické interpretace (2000, 393) a lépe vystihuje původní charakter Staré Kouřimi. Správný výklad pro termín hradiště je místo, na němž stál hrad. Soudobé písemné prameny většinou raně středověká hradiště též nazývaly hrady (Durdík 2000, 14). Termín hradiště upřednostňuji až při popisu současného stavu zaniklé raně středověké lokality.

Obr. 2. Dlouhá sonda 1/1948 a řez destrukcí vnitřní hradby od severu. Foto Škoda, 1948. Zdroj Archiv ARÚ Praha, C-FT000004529.

Abb. 2. Lange Sondiergrabung 1/1948 und Schnitt durch die Zerstörungsschicht der inneren Wehrmauer von Norden. Foto Škoda, 1948. Quelle Archiv des Archäologischen Instituts der Akad. d. Wissenschaften der Tschechischen Republik Prag, C-FT000004529.

malé hradiště již tehdy opevněné vnitřní hradbou.³ Na destrukci pravěké fortifikace byla v raném středověku postavena mladší hradba, jejíž stav dochování je bohužel vlivem novověké zemědělské aktivity méně příznivý (Šolle 1966, obr. 18). Oproti tomu střední hradba datovaná do doby středohradištní byla tehdy po prvním výzkumu ještě mylně považována za jednofázovou. V následující sezóně 1949 byla o něco východněji vytyčena další zjišťovací sonda 1/1949 o délce 200 m a šířce 2 m a vedla od destrukce střední hradby přes vnější předhradí až po vnější hradbu. Cíle výzkumu spočívaly v získání druhého kontrolního řezu destrukcí středního opevnění a v prozkoumání zatím neprobádaného předhradí a dobře zachovalého vnějšího opevnění, kde byla sonda rozšířena až na 8 m. Vnější předhradí vykazovalo jen malé stopy osídlení, naskytl se tu však zajímavá kamenná podezdívka s nálezy středohradištní keramiky, která snad původně představovala základ nějaké raně středověké stavby (Šolle 1950a, 7). Západně od průkopu vnější hradbou 1/1949 se položily ještě dvě menší kontrolní sondy 2/1949 a 3/1949. K nečekanému objevu došlo v poslední zmíněné sondě, kde byla objevena vnější brána; její plošný odkryv se však ponechal až na následující rok (Šolle 1950a, 12).

Počátkem 50. let se těžiště výzkumu přesunulo na dominantní polohu návrší v blízkosti novověké kapličky sv. Víta. V roce 1950 tu byly ještě pokládány při destrukci středního opevnění zjišťovací sondy (2/1950 A–F). Nejzajímavější situace se naskytl v sondě 2/1950 F, kde byla odkryta pod destrukcí hradby i změť kúlových a větších sídlištních jam, zprvu interpretovaných jako pozůstatek „slovanské chaty“ (Šolle 1951, 15–18). V následujícím roce 1951 výzkum na tuto sondu navázal a rozšířil ji západním i východním směrem, přičemž byly sledovány především dva

3 K pravěkým dějinám Staré Kouřimi Šolle 1954a; 1980; 1981, 23–33.

zdanlivě rovnoběžné pásy pěti řad sloupových jamek, které se pak obloukovitě spojily (obr. 3). Takto vysledovaná situace dala vyniknout půdorysu 89 m dlouhé a až 10 m široké stavby. Celý její půdorys byl odkryt až v následujícím roce 1952 a byla interpretována jako halová (Šolle 1952, 7–9; 1953, 15–22; 1966, 109–113, obr. 26–27). Kromě výzkumu zmíněné stavby byl také až do roku 1953 plošně odkrýván prostor v jejím jižním a jihozápadním sousedství, který měl být následně plánovaně zalesněn. Pozornost zde především vzbudily zajímavé systémy žlábků, které byly ne zcela věrohodně vysvětleny jako „základy chat, spočívajících na základových polštářích z kuláčů nebo půlkuláčů“ (Šolle 1966, 184), tyto chaty měly být součástí zde předpokládaného knížecího dvorce. Jiný výklad těchto žlabovitých objektů nabídl J. Poulík, který se domníval, že se mohlo jednat o pozdně středověké a novověké viniční žlábků. I. Borkovský v tom viděl nějakou zemědělsko-hospodářskou úpravu svahu. Tyto názory shrnul M. Šolle spolu s důvody pro podporu interpretace žlábků jako „srubových staveb na základových polštářích“. Největším argumentem měl být výskyt vyspělé středohradištní keramiky ve žlábcích a zdanlivá koexistence dlouhých sídlištních jam stejného stáří. Silný protiargument však představovala skutečnost, že pro výklad žlabovitých objektů jako základů staveb nejsou známy analogie z jiných raně středověkých lokalit (Šolle 1958, 34–38). Osobně se přikláním k variantě, že žlábků souvisejí spíše s nějakou zemědělskou činností. Obdobné žlábků se našly i na hradišti v Přívorech v sondě I/39 a byly nejprve autory výzkumu interpretovány jako zbytky podlahy větší patrně pravouhlé dřevěné stavby, později převládl názor, že jsou to spíše žlábků po orbě (Šolle 1942; 1977, 355). N. Profantová zmínila, že se mohlo jednat též o pozůstatky jakési dřevěné stavby nejspíše obranného rázu (zbytky roštů?), neboť jde o lokalitu orbou silně narušenou (Profantová 2002, 23, obr. 3 nahore). Dále se tu vyskytovaly sloupové jámy a zahlobené objekty, z nichž některé byly

Obr. 3. Pozůstatky roštové výztuže mladší hradby nad západním závěrem tzv. halové stavby. Foto autor neznámý, 1952. Zdroj Archiv ARÚ Praha, C-FT000008381.

Abb. 3. Überreste der Rostversteifungen der jüngeren Wehrmauer über dem Westende des sog. Hallenbaus. Foto Autor unbekannt, 1952. Quelle Archiv des Archäologischen Instituts der Akad. d. Wissenschaften der Tschechischen Republik Prag, C-FT000008381.

datovány do středohradištního období, bohužel ale dohromady nevytvářely žádný půdorys. Celý tento prostor označil Šolle na základě zmíněných odkrytých situací a ve srovnání s chybějícím výskytem výraznějšího raně středověkého osídlení ve vnitřním areálu za tzv. akropoli slovan-ského hradu⁴ (Šolle 1952b; 1955; 1966, 181–188).

Dalším důležitým předmětem výzkumu byl v roce 1950 plošný odkryv 25 m široké dvoudílné vnější brány, označované též jako hlavní, jež byla členěna středním hlinitým blokem na dva průchody (Šolle 1951a; 1953a; 1966, 104–106, obr. 21–22). Význam objevu byl takový, že se následně rozhodlo o její částečné rekonstrukci přímo v terénu, a to jak z popularizačních důvodů pro širší veřejnost, tak i z badatelských a experimentálních důvodů (obr. 4). Samotná rekonstrukce a s ní spojené činnosti probíhaly od podzimu 1951 do jara 1952. Z nedostatku původně používaného dubového dřeva došlo však k upřednostnění dřeva měkkého smrkového. Při přípravách rekonstrukce brány byly v zásepu vnějšího příkopu nalezeny roztroušené lidské kosti a na vnitřní příkopové stěně před západním průchodem ležely kostry třech jedinců. Podle M. Šolla se jednalo o těla bojovníků, kteří byli po dobytí hradu vhozeni do příkopu⁵ (1953a, 351; 1966, tab. XV:3, 4). Po skončení výzkumu na Staré Kouřimi však nebyla brána udržována a postupně se opět rozpadla. Kromě hlavní brány byla také v letech 1950 až 1953 zkoumána brána do středního areálu, která se nacházela v obloukovitém zalomení

Obr. 4. Rekonstrukce vnější brány v roce 1952, západní křídlo. Foto M. Šolle, 1952. Zdroj Archiv ARÚ Praha, C-FT000008440.
Abb. 4. Rekonstruktion des Außentors im Jahr 1952, Westflügel. Foto M. Šolle, 1952. Quelle Archiv des Archäologischen Instituts der Akad. d. Wissenschaften der Tschechischen Republik Prag, C-FT000008440.

4 Domnívám se, že stále nejsou k dispozici přesvědčivé důkazy o ústřední části opevněného areálu v nejvyšších místech starokouřimského návrší, s ohledem na to, že interpretace stavby jako „halové“ a staveb na „základových polštářích“ jsou sporné a problematické. Vnitřní areál je dosud prozkoumán poměrně málo. Zjišťovací sondy z roku 1948 (1–3/1948) informovaly spíše o pravěkém než o raně středověkém osídlení tohoto areálu. Pozornost M. Šolla se tak obrátila především na střední areál. Další sonda zde byla odkryta až v roce 1957 (2/1957) E. Pleslovou (viz níže), přičemž kromě pravěkých situací byly zjištěny také raně středověké včetně části většího kostrového pohřebiště. Uvažuje se, že u tohoto pohřebiště ve stále ještě neodkryté ploše mohl stát i kostel (Šolle 1966, 216–217). Poznání vnitřního areálu je třeba se i nadále věnovat. Snad až poté jej bude možné jako ústřední polohu „akropoli“ potvrdit, či vyvrátit.

5 K nálezům lidských ostatků v nestandardních situacích v Čechách, z nichž některé souvisely s vojenským konfliktem, viz Tomková 2010, ve středoevropském kontextu se nález padlých bojovníků zabýval např. Biermann 2017, 105–107.

průběhu destrukce středního opevnění (Šolle 1966, 108–109, obr. 23–24). K ověření průběhu střední hradby byla v blízkosti tzv. halové stavby položena sonda 3/1952 A. Tímto odkryvem se podařilo zjistit, že zmíněná hradba byla dvoufázová – starší dřevohlinitá a mladší s čelní kamennou zdí (Šolle 1953, 22–27; 1953b). Dalším zajímavým poznatkem bylo, že starší hradba respektovala tzv. halovou stavbu, zatímco mladší hradba se zde od průběhu starší odchylovala a překryla destrukci zmíněné stavby. V návaznosti na objev dvou fází středního opevnění byly v roce 1953 k upřesnění podoby starší fortifikace otevřeny směrem ke střední bráně další sondy 3–6/1953 (Šolle 1954, 18–28).

Roku 1954 bylo započato s aplikací nových přírodovědných metod, jako jsou fyzikální metoda odporová a fosfátová půdní analýza (Pelikán–Vojáček 1956). Pro urychlení skrývky ornice se také začalo s využitím mechanizace pomocí buldozeru (Šolle 1966, 30), a tím pádem mohly být v letech 1954 a 1955 otevřeny plošně nejrozsáhlejší sondy. Těžičtě výzkumu se tehdy přesunulo z domnělé akropole na vrcholu návrší východním směrem na plochu okolo Libušina jezírka a na východní svah pod předpokládanou akropolí. V tomto prostoru byl za střední hradbou v blízkosti brány objeven řemeslnický areál se sérií různých ohnišť a pecí (Šolle 1966, 188–194). Velká pozornost byla směřována na plochu okolo jezírka, která byla ze západní strany od ostatního osídlení vydělena nejprve 2 m hlubokým a 4 m širokým do oblouku zaobleným příkopem a palisádou, později palisádu nahradila hradba s čelní kamennou zdí. Byly tu také zjištěny různé mísovité či vanovité jámy a plocha jezírka dosahovala v raném středověku větších rozměrů než dnes (původně asi 40 × 70 m oproti dnešnímu přibližnému rozměru 15 × 20 m). M. Šolle spatřoval v tomto hradbou a příkopem vyděleném prostoru s jezírkem a s pohřebištem elity na jeho východním břehu, kultovní okrsek (1966, 136–146, 210, obr. 33–36). Další fortifikační prvek, jehož se výzkum ve středním areálu ve větší šíři dotkl, byl přibližně s vnitřní hradbou rovnoběžný mělký příkop, který však nebyl v celé délce dokončen. Tento příkop byl zřejmě zamýšlen jako součást vymezení malého předhradí, které však záhy přestalo sloužit a bylo začleněno do většího středního areálu (Šolle 1966, 62).

V západní části středního areálu byly položeny dvě velké sondy 3 a 4/1955. Sonda 3/1955 byla situována přímo za týlem destrukce střední hradby. Podařilo se tu odkrýt celkem 60 sídlištních a hospodářských jam, žlábků a 98 kúlových jam různých velikostí. Nejzajímavější objekt představoval dětský kostrový hrob, který byl datován na základě raně středověkých zlomků keramiky za temenem hlavy. Šolle uvažoval o tomto pohřbu jako o možné stavební obětině (Šolle 1958, 42–55; 1966, 129). S ostatky malých dětí zpravidla ve věku do jednoho roku života se v nestandardních nálezových situacích mimo pohřebišť setkáváme i na jiných lokalitách. Nejčastěji v 9. a 10. století na sídlištních a na předhradí či podhradí raně středověkých hradů (Tomková 2010, 183–187). Místo sondy 4/1955 nad jihozápadním prudkým svahem k Výrovce bylo zvoleno se záměrem najít další bránu do opevněného areálu. Tato brána, označovaná jako jižní, zde byla spolu s kamením štěťovanou cestou posléze objevena (Šolle 1958, 55–68; 1966, 181, obr. 25). Dlouhá zjišťovací sonda 2/1955 byla položena ve vnějším předhradí asi 150 m od starší sondy 1/1949 za účelem ověřit hustotu jeho osídlení. To bylo nakonec konstatováno jako slabé (Šolle 1958, 39–41). Zároveň byla v této výzkumné sezóně položena jedna nevelká sonda, označená jako 6/1955, na sousední svatojiřské ostrožně na vnitřní straně destrukce jižní hradby. Sonda byla zjišťovacího charakteru s cílem ověřit chronologický poměr Kouřimi – sv. Jiří ke Staré Kouřimi (Šolle 1958, 70–71).

V roce 1956 byl výzkum plánován jako kontrolní s účelem ověřit archeologickým odkryvem výsledky fosfátové analýzy, která byla na Staré Kouřimi aplikována ve třech sezónách v letech 1954 až 1956 (Pelikán–Vojáček 1956; Šolle 1957; 1966, 30–32). Podle výsledků této analýzy byly ve středním areálu vybrány a otevřeny sondy 1, 2 a 3/1956. První dvě sondy se nacházely v jihozápadní části Staré Kouřimi nad prudkými svahy nad Výrovkou. Sonda 1/1956 zasáhla destrukci mladší střední hradby v jejím nejzápadnějším úseku (Šolle 1957, 1–6). V sondě 2/1956 byly identifikovány kamenné zidky a žlábků, což bylo s jistou dávkou opatrnosti interpretováno jako možný pozůstatek destrukce jižní vnější hradby, pod nimi byly odkryty tři hlubší zásobní jámy (Šolle 1957, 7–13). Pro sondu 3/1956 byla zvolena oblast ve východním sousedství jezírka, kde byl zaznamenán nejvyšší výskyt fosforu. V rámci této 2 m široké a 39 m dlouhé

zjišťovací sondy, která byla vzápětí rozšířena do kříže, se podařilo překvapivě odhalit části raně středověkého kostrového pohřebiště. Jeho výzkum pokračoval a byl dokončen v následujícím roce 1957, tentokrát pod označením sondy 1/1957. Celkem se tu odhalilo 152 hrobů, z nichž některé byly vybaveny luxusními předměty velkomoravského charakteru, a pohřebiště bylo označeno jako „*knížecí*“ (Šolle 1959; 1966, 69–84, 147–166, 255–274, obr. 6, 10–13, 37–40, tab. XXI–XXVII, XXXIX–LI). Rok 1957 byl zároveň poslední, kdy se na Staré Kouřimi prováděly exkavační práce. Ve vnitřním areálu byla dokončena ještě další sonda 2/1957, která sice měla být zkoumána již v předešlém roce, po odhalení prvních 30 cm však byly nacházeny především zlomky keramiky datované do eneolitu, a proto se pokračování exkavace ponechalo na následující rok. V roce 1957 dostala z důvodu očekávání především pravěkých situací tuto sondu na starost E. Pleslová (1958). Výzkum zde zjistil eneolitické objekty s nálezy řívnáčské kultury, laténskou zemnicí, nálezy datované do kultury lužické a raně středověkou kulturní vrstvou. Velkým překvapením se stal objev kostrového pohřebiště, z něhož bylo odhaleno 38 hrobů (obr. 5). Pohřebiště bylo vykopáno jen částečně a podařilo se zachytit jen jeho východní okraj. V hrobech nebyly bohužel nalezeny žádné nálezy, které by mohly pohřebiště blíže časově zařadit, přesto je datováno do 10. století, kdy Stará Kouřim měla zaniknout (Pleslová 1958, 36–45; Šolle 1966, 213, 274–276, obr. 66, 1981, 105–106).

Po ukončení výzkumu Staré Kouřimi se badatelský zájem M. Šolla přesunul na mladohradištní opevněnou polohu Kouřim – sv. Jiří, kterou kromě zmíněné nevelké sondy 6/1955 zkoumal v letech 1961 až 1962 a 1967 až 1972 a 1977 (Šolle 1969; 1993), a později v letech 1978 až 1981 na polohu u sv. Vojtěcha s mladší Kouřimí současnou, která zřejmě sloužila jako sídlo drobného velmože (Šolle 1989). Sledoval zajímavý fenomén přesunu centrality, nejprve ze Staré Kouřimi na protilehlou ostrožnu Kouřim – sv. Jiří, kde bylo mezi 11. až polovinou 13. století hradecké centrum

Obr. 5. Kostrové pohřebiště ve vnitřním areálu, sektor B1. Foto R. Podzemný, 1957. Zdroj Archiv ARÚ Praha, C-FT000016786.
Abb. 5. Skelettgräberfeld im Innern des Areals, Sektor B1. Foto R. Podzemný, 1957. Quelle Archiv des Archäologischen Instituts der Akad. d. Wissenschaften der Tschechischen Republik Prag, C-FT000016786.

pod vládou Přemyslovců, a poté do nově založeného královského města Kouřimi přibližně v polovině 13. století (souhrnně k přesunům kouřimských lokalit Šolle 1981; 2000).

Závěr

Stará Kouřim je lokalita, jejíž popis zpravidla nechybí ve výstavních katalogích o vzniku českého státu, Velké Moravě či o střední Evropě 9. a 10. století, ve kterých jsou prezentovány výsledky odkryvů M. Šolla (Bartošková 2000; Sommer 2014). Po ukončení výzkumu byly Staré Kouřimi věnovány spíše jen krátké studie se zaměřením na konkrétní problémy nebo na jednotlivé nálezy. Pozornost se stále vrací k pohřebišti elity u Libušina jezírka. Tam byl pozorován vývoj pohřbívání ve čtyřech generacích, přičemž zemřelí byli v jednotlivých generacích pochováni kolem tzv. „knižecích“ hrobů (Profantová 2001; 2006). Metalografickou analýzou byl zkoumán meč z hrobu příslušníka elity č. 120, datovaný do druhé čtvrtiny až poloviny 9. století, jehož břity mohly být vyrobeny z věhlasné kelímkové oceli, případně se mohlo jednat o její náhradu (Košta–Hošek 2012). Dále se studie věnovaly drobným nálezům, které byly získány ze soukromých sbírek, s pravděpodobným místem nálezů na Staré Kouřimi, jako jsou bronzový relikviařový křížek-enkolpion (Profantová–Stolz 2007), zlacené nákončí ze středního areálu (Profantová 2014, obr. 6: 4) a pravděpodobně autentický vícehlavý pískovcový idol, jehož autenticita se však obtížně prokazuje (Profantová 2011; 2012; 2018, 109–110, obr. 3, 4a). Na opevněné poloze Kouřim – sv. Jiří se před nedávnem prováděly nedestruktivní výzkumy se zaměřením především na povrchové sběry a geofyzikální měření (Tomanová 2012).

V nedávné době byly některé starší výzkumy podrobovány kritické revizi, můžeme například jmenovat středočeskou Budeč (Bartošková 2014), Libušin (Varadzin 2012) nebo Staré zámky u Lišně (Kalčík 2015). V případě Staré Kouřimi revizní zpracování postihlo zatím jen odkryvy střední hradby (Dvořáček 2017; 2020). Na základě tohoto zpracování byl v dlouhé sondě 1/1948 identifikován relikv staršího příkopu, který M. Šolle považoval za příkop mladší hradby. Od sondy 1/1948 dále na západ již nebyla starší hradba nikde zachycena a její západní průběh je neznámý. Zároveň byla zpochybněna souvislost zahloubených objektů s tzv. halovou stavbou, a tudíž i její funkční dělení na západní (sněmovní) a východní (obytnou část). Vyvstala tak zásadní otázka, kam pokračovala starší hradba západně od vrcholu návrší. K jejímu zodpovězení by nám mohl pomoci geofyzikální průzkum, který snad bude v budoucnu proveden. Do budoucna by bylo přínosné zaměřit se i na vnější opevnění, které je dosud interpretováno jako jednofázové (Šolle 1966, 102–104). Řez jeho destrukcí se ovšem nápadně podobá situaci vnějšího opevnění v Praze-Královicích, kde byla zjištěna dvoufázová hradba (Štefan–Hasil 2014). Je možné, že i destrukce starokouřimského vnějšího opevnění v sobě stále skrývá nerozpoznanou mladší fázi hradby snad s čelní kamennou zdí, o jejíž přítomnosti by mohla vypovídat kamenná suť v příkopu. Tuto hypotézu však bude potřeba časem důkladně prověřit. V současné době se navíc nabízejí nové metodické možnosti moderního zpracování, především využití počítačové podpory při tvorbě plánů a mapových podkladů, databázových souborů aj.

Výše uvedený přehled sondážních prací má sloužit k nezbytnému utřídění informací a jako podklad k dalšímu kritickému přezkoumání v ideálním případě téměř všech odkrytých archeologických situací. Nedostatečnost původního zpracování spočívá v často chybějící analýze nálezových situací, jednoduchých a stručných závěrech a snaze o jistě lákavé napasování archeologických poznatků na historické události. Mnoho důležitých informací je obsaženo jen v nálezových zprávách, s nimiž je třeba nadále pracovat. V některých případech lze dojít i k novým zjištěním, jako například vypořádání staršího příkopu střední hradby, nebo v případě funkčního dělení tzv. halové stavby k vyvrácení nepravdivých tvrzení, vyslovených při patrné snaze o přizpůsobení datace některých objektů pro potřeby interpretace. Původní vyhodnocení je zaměřeno především na reprezentativní situace, jako jsou tzv. halová stavba, vnější brána a především pohřebiště u Libušina jezírka, na

němž byl postaven chronologický vývoj Staré Kouřimi. Je třeba se věnovat i dalším aspektům odkryvů této lokality a tím přispět k co možná nejuvěrohodnějšímu obrazu skutečnosti.

Literatura

- BARTOŠKOVÁ, A., 2000: Stará Kouřim. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Band 1* (Wieczorek, A.–Hinz, H. M., edd.), 314–316. Stuttgart.
- 2014: Budeč. Významné mocenské centrum prvních Přemyslovců. Praha.
- BENEŠ, F., 1861: Hradiště u Hryzel, na Staré Kouřimi a u Přistoupína, PA IV, 30–35.
- BUBENÍK, J., 2000: K terminologii a problematice rozpoznávání opevněných sídlišť našeho raného středověku, ASČ 4, 391–395.
- BIERMANN, F., 2017: Kult, Sklaverei, Mord und Totschlag–menschliche Knochen aus schlawischen Siedlungsbefunden. In: *Religion und Gesellschaft im nördlichen westschlawischen Raum* (Biermann, F.–Kersting, T.–Klammt, A., edd.), 97–119. Langenweissbach.
- DURDÍK, T., 2000: *Ilustrovaná encyklopedie Českých hradů*. Praha.
- DVOŘÁČEK, D., 2017: Stará Kouřim – revize vybraných úseků archeologického výzkumu M. Šolla. Nепublikovaná diplomová práce, FF UK, Praha.
- 2020: Revize středního opevnění na Staré Kouřimi, *Studia archaeologica Brunensia* 25, č. 1, 21–46. <https://doi.org/10.5817/SAB2020-1-4>
- KALČÍK, L., 2015: Povelkomoravské osídlení hradiška Staré Zámky u Lišně, PV 56, 127–200.
- KOŠTA, J.–HOŠEK, J., 2012: Meč z hrobu 120 ze Staré Kouřimi – doklad raně středověké zbraně vyrobené z kelímkové oceli?, AR LXIV, 157–175.
- KREMLA, J., 1903: Předhistorická hradiště v okrese kouřimském, PA XX, 395–406, tab. XLII–XLIV.
- PÍČ, J. L., 1907: Z výzkumu našich hradišť, PA XXII, 519–532.
- PELIKÁN, J. B.–VOJÁČEK, V., 1956: Pechochemický výzkum na Staré Kouřimi, Referáty o pracovních výsledcích čl. archeologů za rok 1955, 7–14.
- PLESLOVÁ, E., 1958: Stará Kouřim. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1957, uložená v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 5839/58.
- PROFANTOVÁ, N., 2001: K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie). In: *Velká Morava mezi Východem a západem – Großmähren zwischen West und Ost. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17* (Galuška, L.–Kouřil, P.–Měřinský, Z., edd.), 327–338. Brno.
- 2002: Výšinné sídliště v Přivorech, okres Mělník v raném středověku, *Vlastivědný sborník Mělnicka* 4, 22–47.
- 2006: Pohřebiště elity ve Staré Kouřimi. In: *České země v raném středověku* (Sommer, P., ed.), 232–243. Praha.
- 2011: Nové poznatky o archeologicky zjiřitelných projevech pohanství v českých zemích. In: *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít* (Doležalová, E.–Meduna, P., edd.), 21–39. Praha.
- 2012: Pohanský idol z Kouřimi, Česká republika, *Studia mythologica slavica* 15, 79–90. <https://doi.org/10.3986/sms.v15i1.1566>
- 2014: Mocenské elity v Čechách 9.–10. století. In: *Velká Morava a počátky křesťanství* (Kouřil, P., ed.), 62–69. Brno.
- 2018: New archaeological evidences of traces of pagan rituals in Bohemia. In: *Vestník XXVII Slovani, naša dediščina – Our heritage: the Slavs* (Lux, J.–Štular, B.–Zanier, K., edd.), 108–122. Ljubljana.
- PROFANTOVÁ, N.–STOLZ, D., 2007: Nový nález relikviářového křížku z Kouřimi. In: *Od knížat ke králům. Sborník pro J. Žemličku*, 124–130. Praha.
- SOMMER, P., 2014: Stará Kouřim. In: *Velká Morava a počátky křesťanství* (Kouřil, P., ed.), 256–257. Brno.
- ŠOLLE, M., 1942: Přivory (okr. Mělník). Nálezová zpráva o slovanské sídlišti v trati zv. „Na hradě“ č. parc. 1025/3 na základě výkopu Archeologického ústavu z r. 1939, uložená v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 1146/42.
- 1949: Stará Kouřim. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1948, uložená v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 5645/49
- 1949a: Výzkum na hradišti Stará Kouřim v r. 1948, AR I, 22, 26–30.
- 1950: Stará Kouřim. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1949, uložená v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 1667/50
- 1950a: Stará Kouřim po nových objevech v r. 1949, AR II, 87–93.

- 1951: Stará Kouřim. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1950, ulož. v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 1499/51
- 1951a: Dvojitá brána na kouřimském hradišti, AR III, 105–109.
- 1952: Stará Kouřim. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1951, ulož. v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 1518/52
- 1952a: Výzkum na kouřimské akropoli v r. 1951, AR IV, 282–289.
- 1953: Stará Kouřim. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1952, ulož. v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 2382/53
- 1953a: Staroslovanská dvojitá brána na Staré Kouřimi a její restaurace, PA XLIV, 347–363.
- 1953b: Starší a mladší opevnění kouřimské akropole, AR V, 740–744, 760–762.
- 1954: Stará Kouřim. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1953, ulož. v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 59/54
- 1954a: Neolitické osídlení Staré Kouřimě, AR VI, 733–739.
- 1955: Dokončení výzkumu slovanské akropole na Staré Kouřimi, AR VII, 79–83.
- 1957: Stará Kouřim. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1956, ulož. v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 5685/57
- 1958: Stará Kouřim. Nálezová zpráva o výzkumu v r. 1955, ulož. v Archivu ARÚ AV ČR, čj. 2839/58
- 1959: Knižecí pohřebiště na Staré Kouřimi, PA L, 353–506.
- 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- 1969: Kouřim v mladší a pozdní době hradištní, PA LX, 1–124.
- 1977: Hradsko u Mšena, část I, od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu Franských letopisů, PA LXVIII, 323–393.
- 1980: Starolužická osada a štitárská usedlost na Staré Kouřimi, AR XXXII, 604–622.
- 1981: Kouřim v průběhu věků. Praha.
- 1989: Kouřim sv. Vojtěcha a jeho sídlištní tradice. Výzkum 1978–81, AR XLI, 243–257, 357–360.
- 1993: Přemyslovská a děpoltická Kouřim podle výzkumu z let 1967–77, AR XLV, 268–278, 360–362.
- 2000: Po stopách přemyslovských Děpoliců. Příspěvek ke genezi města Kouřimě. Praha.
- ŠTEFAN, I.–HASIL, J., 2014: Raně středověké hradiště v Praze Královicích, AR LXVI, 453–492.
- TOMANOVÁ, P., 2012: Kouřim – Sv. Jiří. Přemyslovské správní centrum a problematika výzkumů raně středověkých centrálních lokalit (strategie a metody). Nepublikovaná diplomová práce, FF UK, Praha.
- TOMKOVÁ, K., 2010: Raně středověké lidské ostatky v sídlištních situacích v Čechách. In: Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištních. Živá archeologie. (Re)konstrukce a experiment v archeologii – Supplementum 3, 182–193. Hradec Králové.
- VARADZIN, L., 2012: Raně středověké hradiště Libušín. Hlavní poznatky z revizního zpracování výzkumů, AR LXIV, 723–774.
- ZAP, K. V., 1854: Kouřim, PA I, 149–161.

Zusammenfassung

Die in den Jahren 1948 bis 1957 in Alt-Kouřim erfolgten archäologischen Grabungen

Das Interesse am Burgwall Alt-Kouřim begann sich unter den Forschern bereits ab Mitte des 19. Jahrhunderts zu entwickeln. Erste Aushebungsarbeiten wurden zu Beginn des 20. Jahrhunderts von dem Museumsarchäologen J. L. Píč durchgeführt. Eine ausgedehnte Geländegrabung erfolgte in der Zeit zwischen 1948 bis 1957 unter der Leitung von M. Šolle (Abb. 1). Die Fundstelle wurde bereits in der Urzeit mehrmals genutzt, nichtsdestotrotz wird ihre bedeutendste Periode in den Zeitraum zweite Hälfte 9. bis erstes Drittel 10. Jahrhundert gelegt, als dort eine regionale Elite siedelte.

In den ersten beiden Jahren der Ende der vierziger Jahre erfolgten systematischen archäologischen Grabungen war es vor allem erforderlich, sich eine grundlegende Vorstellung über den Charakter der Besiedelung und Befestigung von Alt-Kouřim zu machen. Aus diesem Grund wurden vor allem zwei lange Feststellungsquerschnitte gelegt, die im Grunde genommen einen Querschnitt durch das ganze befestigte Areal einschließlich dreier Außenbefestigungsanlagen lieferten (Abb. 2). Zu einer unerwarteten Entdeckung kam es bei der Grabung an der Außenwehrmauer, wo ein 25 m breites, zweiteiliges Tor entdeckt wurde, das im Jahr 1950 großflächig untersucht und in den darauffolgenden zwei Jahren direkt im Gelände teilweise rekonstruiert wurde

(Abb. 4). Ein weiteres Tor wurde in einem bogenförmigen Bruch des Verlaufs der Zerstörungsschicht der mittleren Befestigungsanlage untersucht. Anfang der fünfziger Jahre verlagerte sich der Schwerpunkt der Untersuchung auf die dominante Lage am Gipfel der Anhöhe, wo unter der Zerstörungsschicht der mittleren Wehrmauer eine bemerkenswerte Konstruktion entdeckt wurde, die als sog. Hallenbau interpretiert wurde (Abb. 3). Ab 1954 begann man damit, neue naturwissenschaftliche Methoden anzuwenden, wie beispielsweise die physikalische Widerstandsmethode und die Phosphatanalyse der Böden. Gleichzeitig wurde die Abtragung des Erdreichs durch den Einsatz von Bulldozern beschleunigt, was auch die Freilegung größerer Flächen ermöglichte. Der Forschungsschwerpunkt verlagerte sich damals von dem vermeintlichen Zentrum auf dem Gipfel der Anhöhe in östliche Richtung zu einer Libussas Teich genannten kleinen Wasserfläche, bei der M. Šolle vermutlich eine Kultstätte entdeckte. Eine weitere interessante Freilegung wurde am südwestlichen Steilhang in Richtung des Flusses Výrovka gemacht, wo es gelang, einen dritten Burgeingang zu entdecken, der als Südtor bezeichnet wurde. Im vorletzten Grabungsjahr 1956 wurden Sondierschnitte gelegt, um die Ergebnisse der Phosphatanalyse zu verifizieren. Dadurch ist es gelungen, in östlicher Nachbarschaft des Teiches ein frühmittelalterliches Skelettgräberfeld zu entdecken. Die Grabungen wurden daraufhin fortgesetzt und im anschließenden Jahr 1957 beschlossen. Insgesamt wurden dort 152 Gräber freigelegt, von denen einige mit Luxusgegenständen großmährischen Charakters ausgestattet waren und man die Fundstelle dann als „Fürstengräberfeld“ bezeichnete. Zur Entdeckung eines weiteren Gräberfeldes kam es im Innern des Areals (Abb. 5). Das Gräberfeld wurde leider nur teilweise freigelegt. Die freigelegten Gräber enthielten keine Funde, nichtsdestotrotz wurde es in das zehnte Jahrhundert datiert. Das Jahr 1957 war für Alt-Kouřim gleichzeitig das letzte Grabungsjahr. Weitere Grabungen erfolgten unter der Leitung von M. Šolle in den sechziger und siebziger Jahren auf dem gegenüberliegenden Kouřim-St. Georg genannten Bergsporn, der in der Zeit zwischen dem 11. und Mitte des 13. Jahrhunderts schon befestigt war und bereits unter die Herrschaft der Přemysliden fiel. Seit den Grabungen in Alt-Kouřim sind bereits einige Jahrzehnte vergangen, jedoch muss mit den Ergebnissen der Grabungen auch weiterhin gearbeitet werden, die einer kritischen Revision unterzogen werden müssen, was sicherlich einen unabdingbaren Schritt für die weitere Forschung darstellt.

Mgr. Daniel **Dvořáček**, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, 118 01 Praha 1, Česká republika, dvoracek@arup.cas.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

